
UDK 323.15(497.6 Mostar = 411.16)
341.485(497.6 Mostar = 411.16)"1941/1945"

Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 5. VI. 2006.

Božo GOLUŽA
Filozofski fakultet u Mostaru

ŽIDOVI U MOSTARU

(Prilog istini i jasnoći)

Sažetak

U članku je prikazan kratak pregled židovske prisutnosti u Mostaru od sredine 19. stoljeća do današnjih dana. Zatim se prelazi na srž teme, tj. na stradanje Židova u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj na ovom području. Članak upozorava na mnoge paušalne ocjene raznih autora koji su do sada pisali na ovu temu. U ovom su tekstu doneseni razni popisi Židova koji razotkrivaju stvarnu prisutnost ove narodne i vjerske zajednice u Mostaru, kao i njezino stradanje u teškim vremenima Drugoga svjetskog rata. Zato ovaj tekst ima pretenziju ispravljanja dosadašnjih netočnih popisa mostarskih Židova.

Ključne riječi: Židov, Mostar, logor, partizan, ustaša.

Uvod

Nije rijedak slučaj da se u proučavanju i pisanju povijesti dogode propusti te da kod raznih autora o istoj temi nađemo dobrano različite podatke, a o interpretacijama da i ne govorimo. Takav je slučaj i s mostarskim Židovima, s njihovim dolaskom, životom, radom, a onda i žalosnim stradavanjem za vrijeme Drugoga svjetskog rata. Ne bismo smjeli zaključiti da su različiti popisi rađeni (zlo)namjerno, ali svakako

začuđuje s koliko su neprovjerenosti pisani napisi o broju Židova, bilo živih, bilo onih koji su stradali kao žrtve progona ustaškoga režima u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Ovdje ćemo pokušati vratiti se na izvore, usporediti razne popise i bez nekih osobitih interpretacija prikazati činjenično stanje.

1. Turska okupacija (1468.-1878.)

Poznati egiptolog John Gardner Wilkinson u svom djelu iz 1848. godine *Dalmacija i Crna Gora, s putovanjem do Mostara u Hercegovini*, uz ostalo, piše:

Mostar ima 7.300 duša, od čega je 2.000 Turaka, 3.561 Grka (pravoslava-
ca) i 1440 rimokatolika. Tu je također 300 Cigana i tri Jevreja... Iznena-
dilo me da u Mostaru ima tako malo Jevreja; jedina tri su vezirov saraf
(bankar), njegov pratilac i sluga. No, u Bosna-Sarajevu (Bosna-Sarai) ili
Sarajevu u Bosni oni su brojniji.¹

1873. god. 18 kuća 78 Židova.²

2. Austro-ugarska okupacija (1878.-1914.)

1879. god. (16. travnja)35 Židova
1880. god.35 Židova
1885. god. 98 Židova
1889. god. (30. rujna)114 Židova
1895. god. 164 Židova
1896. god. 78 Židova
1910. god. 253 Židova

1 Usp. HADŽISELIMOVIĆ, OMER – RIĐANOVIĆ, Zulejha: "Mostar u Britanskim rukopi-
sima 19. stoljeća", u: *Most*, 73-74, Mostar, 1988., str. 99, 101.
2 Na područje današnje BiH doselile su se dvije skupine Židova. Prva je doselila iz Španjolske
u 16. stoljeću, a zovu se Sefardi (ime navodno po jednom predjelu u Španjolskoj). Druga
skupina doselila se iz srednje i istočne Europe u 19. st. i zovu se Aškenazi (prema *Askenas*,
kako se zvao jedan azijski narod u Armeniji).

3. Kraljevina Jugoslavija (1918.-1941.)

1931. god. (31. ožujka)..... 136 Židova

4. Nezavisna Država Hrvatska (1941.-1945.)

1941. god. policijsko izvješće

16. listopada 1941. Velikoj župi 158 Židova

U isto vrijeme u Mostaru je živjelo

još 58 Židova koji su izbjegli iz Sarajeva

i zadržali se u Mostaru 58 Židova

U knjizi Vladimira Isaića *Put prognanih od Mostara do Raba 1942.-1943.*, između ostaloga, piše: “Predsjednik židovske zajednice u Mostaru bio je do 1911. Sefard Mose Koen. Njegova žena Sara Brajner bila je Aškenaška. Zatim, za predsjednika je izabran njegov sin David. Općina je 1928. brojila oko 300 duša.”³ Na početku rata mnogi su Židovi, bježeći od Nijemaca, iz Sarajeva i drugih krajeva Bosne došli u Mostar. Isaić dalje navodi: “Nema točne evidencije koliko je Židova na taj način ušlo u Mostar. Prema nekim procjenama taj se broj kreće oko 2000, dok je po nekim podacima bilo i znatno više. U svakom slučaju Mostar je za Židove izbjeglice bio luka spasa.”⁴

U članku Šemsudina Zlatka Serdarevića *Jevrejski kulturni centar sa sinagogom uskoro stvarnost*, uz ostalo, stoji:

Bježeći pred neprijateljem 1940. godine u Mostar je iz pravca Sarajeva pristiglo 956 Jevreja koje su Mostarci prihvatili i zdušno pomagali. Svi su 17. 11. 1942. godine deportovani na ostrva u Dalmaciji a nakon toga na Rab, gdje su dočekali kapitulaciju Italije. U njemačkim i logorima NDH su preživjeli stravične torture. U holokaustu je stradalo 137 mostarskih Jevreja, a kada se zna da ih je uoči rata ovdje bilo 310 jasno je kolike je žrtve ovaj narod imao zbog nacističke rasističko-antisemitske politike. Njima su Mostarci podigli spomen obilježje u krugu starog jevrejskog groblja na sjevernom ulazu u grad.⁵

3 ISAIĆ, Vladimir: *Put prognanih od Mostara do Raba 1942.-1943.*, Split, 2003., str. 11.

4 *Isto*, str. 16.

5 SERDAREVIĆ, Šemsudin Zlatko: “Jevrejski kulturni centar sa sinagogom uskoro stvarnost”, u: *Most*, 107 (196), Mostar, 2006., str. 75.

Kasniji dokumentirani podatci u osnovi demantiraju Isaića i Serdarevića.⁶ Tako u Arhivu Hercegovine stoji da je tijekom siječnja 1943. u Mostar iz ostalih mjesta došlo 400 Židova, a na drugom mjestu stoji da je do tada u Mostaru bilo 116 Židova.⁷ I ovi podatci pokazuju da je Mostar u to vrijeme bio vrlo pogodno mjesto preko kojega su Židovi bježali od progona.

Još za vrijeme Kraljevine Jugoslavije došlo je do većih sukobljavanja u redovima jugoslavenskih komunista, pa tako i u Mostaru. Istina, ovdje su pod svojom kontrolom Radnički dom i gotovo cjelokupno komunističko djelovanje držali stari komunisti koje je nova Titova garnitura izbacila iz pokreta. Tako je bilo sve do rujanskih demonstracija 1940. poslije čega je mostarska policija zatvorila Radnički dom, a nekoliko osoba uhitila, sudila i otpremila u zatvor Lepoglavu. Kada je počeo rat, preuzeo ih je ustaški režim te su bili ubijeni. Među njima bili su i sljedeći:

1. Abramović Bjelica (Mirka) Nikola, rođen 1905., Dabar
2. Altkorn (Abrahama) Herman, Hodža, 17. 2. 1890., Jagielusk, Poljska
3. Balić (Nikole) Slavko, 27. 1. 1914., Vrlika
4. Bergman (Josipa) Alfred, Fredi, Mostarac, Lenc, 28. 11. 1901., Visoko
5. Bitanga (Andrije) Radoslav, Rade, 16. 1. 1891., Mostar
6. Bjelavac (Avde) Mustafa, Muja, 25. 10. 1897., Mostar
7. Čećez (Marka) Miladin, Mile, 26. 5. 1919., Bijelo Polje, Mostar
8. Gigić (Imšira) Imšir, 26. 7. 1886., Tasovčići, Čapljina
9. Hrozniček (Franje) Rudolf, Ruda, 18. 12. 1904., Kladanj
10. Hajdur (Omera) Velija, 25. 10. 1913., Medanići kod Gacka
11. Humo (Muhameda) Mustafa, 17. 1. 1910., Mostar
12. Kreso (Hamida) Hasan, 10. 4. 1905., Mostar
13. Majstorović (Milana) Radoslav, Rade, 4. 3. 1912., Mrkonjić Grad
14. Tošić (Pere) Vasilije, Vaso, 29. 12. 1905., Mostar.⁸

6 Arhiv Hercegovine, Mostar, UD/K 40-2268.

7 *Isto*, UD/K 40-2260.

8 Ostali podatci o njima mogu se vidjeti u: *Spomenica Mostara 1941-1945*, Skupština opštine Mostar, Mostar, 1987.

Pojedinci koji su tada sudjelovali u radu Komunističke partije tvrdili su da su ih policiji namjerno predali. Demonstracije su krenule ispred Radničkoga doma iako Radnički dom nije imao ništa s demonstracijama, a u tijeku najvećega pokreta izvikivane su komunističke parole, pa su demonstracije razbijene.

Borci u partizanskim postrojbama prema popisu na židovskom spomeniku u Mostaru:

1. Danon (Zadika) Rafael-Togo (1912.-1942.)
2. Erlih (Simona) Evald ing. (1915.-1944.)
3. Levi (Alberta) Leon (1922.-1943.)
4. Bergman (Josipa) Alfred (1901.-1941.)
5. Krčmar (Bergman L.) Radojka (1925.-1943.)
6. Kon (Emila) Mihajlo (1924.-1945.)
7. Mandlbaum (Sigmunda) Oskar (1909.-1941.)
8. Štern (Zigmunda) dr. Leon (1908.-1942.)

Od gore navedenih osam u *Spomenicu Mostara 1941-1945* kao partizanski borci unesena su sljedeća sedmorica:

1. Bergman (Josipa) Alfred, Fredi Mostarac, Lenc, rođen 28. studenoga 1901. u Visokom. Od ranog djetinjstva živio u Mostaru, studirao ekonomiju u Frankfurtu i Beču. Član Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista) [SRPJ(K)] od 1919. god. Kao član KPJ od 1925. god. u Beču, Pragu i Parizu radio u partijskoj tehnici CK KPJ. U Moskvi od 1936. god. radio je na otpremanju komunista za Španjolsku. U Jugoslaviju se vratio 1940. god., kada je uhićen u Zagrebu i osuđen 9. travnja 1941. Predan ustašama u Kerestincu i strijeljan u šumi Dotrščina iza Maksimira u Zagrebu, 9. srpnja 1941.
2. Danon (Zadika) Raphailo, Rafo "Admiral Togo", rođen 15. listopada 1912. u Mostaru. Radnik. U partizane stupio u prosincu 1941., u Mostarski bataljun, bio je borac. U lipnju 1942. zarobljen u četničkom puču na Borcima kod Konjica i ubili ga Talijani u Nevesinju.

3. Erlih (Simona) inž. Evald, rođen 8. travnja 1915. u Brnu, Čehoslovačka. Inženjer rudarstva. Za vrijeme studija uhićen u Pragu 1936. god. kao pripadnik ilegalne komunističke organizacije. Član KPJ od 1940. god. Radio je u Rudniku mrkog ugljena u Mostaru od listopada 1940. Krajem 1942. god. Talijani ga odveli u logor na otok Rab. Nakon kapitulacije Italije, 1943. god., stupio je u partizane, III. bataljun II. muslimanske brigade, Unske operativne grupe. Bio je zamjenik političkog komesara bataljuna. Poginuo je 30. listopada 1944. u selu Sadilovac kod Drežnika na Kordunu.
4. Kon (Emila) Mihajlo, rođen 2. siječnja 1924. u Mostaru. Živio i školovao se u Sarajevu. Učenik gimnazije. Član SKOJ-a. Došao u Mostar 1941. god., a u jesen 1942. odveli ga Talijani u logor na otok Rab. Nakon kapitulacije Italije stupio u I. banijsku brigadu. Član KPJ. Poginuo u ožujku 1943. u Srpskim Gatama kod Bihaća kao politički komesar bataljuna "Vasilije Gaćeša".
5. Levi (Alberta) Leon, rođen 1. svibnja 1922. u Sarajevu. Bravar, živio i radio u Mostaru. U partizane stupio početkom 1942. god. u Mostarski bataljun. Poginuo u lipnju 1943. na Sutjesci.
6. Mandelbaum (Sigmunda) Oskar, rođen 28. svibnja 1909. u Mostaru. Bravar. Aktivist revolucionarnog radničkog pokreta. Ustaše ga uhitile u srpnju 1941. u Mostaru, odveden i ubijen.
7. Štern (Zigmunda) Leon, rođen 1908. god. u Sarajevu. Pravnik. U Mostar došao poslije kapitulacije Kraljevine Jugoslavije. U partizane stupio početkom 1942. god. u Mostarski bataljun. Bio je borac. Poginuo u travnju 1942. u Janini kod Konjica.

U *Spomenici Mostara 1941-1945* nisu navedeni sljedeći partizanski borci koje su popisivači popisali:

1. Štern (Zigmunda) Oskar, 1900.-1941.
2. Krčmar (Bergman L.) Radojka, 1925.-1941.

Gore spomenuta Radojka Krčmar unesena je u popis partizanskih boraca Židova iako nije bila Židovka, pa je u *Spomenicu Mostara 1941-1945* unesena s podacima:

Krčmar (Stjepana) Radojka, rođena 28. veljače 1925. u Varaždinu. Živjela je s obitelji u Mostaru, gdje je pohađala gimnaziju. Uhitili su je Talijani i odveli u logor Prevlaka, a potom u Visko di Udine. Poslije kapitulacije Italije, 1943. god. stupila je u slovensku brigadu "Ljubo Šerčer". Poginula je 20. prosinca 1943. u Kočevju u Sloveniji.

Radojka je završila 1941. peti razred gimnazije, bila je već bez oca. U školskim dokumentima vođena je kao katolkinja. I šesti razred završila je u Mostaru 1942., a zatim je napustila školu i s majkom otišla iz Mostara.

Na spomeniku u židovskom groblju u Mostaru među partizanske borce nisu uvrštene dvije osobe koje su obuhvaćene *Spomenicom Mostara 1941-1945*, a to su:

1. Bergman (Josipa) dr. Berta, 1894.-1945.
2. Altkorn (Abrahama) Herman, Hodža, 1890.-1941.

Bergman (Josipa) dr. Berta, rođena je 10. svibnja 1894. u Blažuju. Od ranog djetinjstva živjela je u Mostaru. Bila je liječnica. Partizanska aktivistica u Mostaru. Ustaše su je uhitile u ožujku 1944. i odveli u logor Stara Gradiška, a zatim u logor Jasenovac, gdje je ubijena.

Altkorn (Abrahama) Herman, Hodža, rođen 17. veljače 1890. u Jagielusku, Poljska. Električar. Radio je kao rudar u Rudniku ugljena u Mostaru. Partizanski aktivist. Odveden u logor na Pagu, a zatim u logor Gospić, gdje je ubijen.

Poslije zauzimanja prostora oko Mostara talijanska je vojska ostala do 28. svibnja 1941., kada je vlast predala Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Ustaške su vlasti odmah počele s likvidacijom Srba, a od Židova uhićeni su samo neki. Objašnjenje za ovo imamo u slučaju Krešimira Krtalića, mostarskoga šefa NDH policije koji je živio u izvanbračnoj vezi s jednom udanom Židovkom. Krtalić (Adama) Krešimir, Krešo, rođen 1900. godine u Banja Luci. Pravnik. Djelovao je kao organizator ustaša uoči sloma Jugoslavije 1941. Zbog povezanosti sa Židovkom stalno je imao neugodnosti i prigovore od vlade NDH. Zbog toga im je 14. kolovoza 1941. pismeno odgovorio:

...Kao da (se) namjerno želi da mi se dokaže neki protuzakoniti rad koji treba da se izvede iz mojih privatnih odnosa sa ljudima i ako je Velika župa došla na ovaj teren sačuvati i uzdržati lično po meni bez ičije pomoći i što je samom Ministarstvu dobro poznato...⁹

U Zagrebu su zaduživali posebne agente za kontroliranje njegove veze s tom Židovkom, a njemački zapovjednik kolone za prijevoz bok-sita Ulrich Steinek podnio je službenu prijavu protiv Krtalića zbog nje-gove veze sa spomenutom Židovkom. Odlukom Andrije Artukovića, ministra u vladi NDH, Krtalić je 28. srpnja 1941. premješten s dužnosti predstojnika redarstva za kotarskoga pristava, a 29. listopada 1941. pre-mješten je u Bijeljino. Krtalić je poslije rata, 1945., u Mostaru osuđen na smrt.¹⁰

Talijanska reokupacija u rujnu 1941. spasila je mostarske Židove od uhićenja, a prije njemačkoga osvajanja terena koji su držali Talijani do 1943. Talijani su prebacili iz Mostara sve mostarske Židove, kao i one koji su u Mostar došli 1941. iz Bosne, kada su pobjegli od Nijemaca.

Neposredno prije talijanske kapitulacije Židovi koji su bili smješteni na Rabu i ostalim mjestima počeli su bježati. Tada su nastale strašne žrtve jer su svi oni koje su uhvatili Nijemci i ustaše poubijani. Uspjeli su se spasiti samo oni koji su stigli do partizana.

Mostarske je Židove spašavalo i to što je tadanji mostarski biskup Alojzije Mišić izdao pismeni nalog svećenicima da svakom Židovu i pravoslavcu, na njihovo traženje, izdaju potvrdu kao da su prešli na ka-toličanstvo, ali da sam obred prevođenja ne vrše. Nažalost, fra Leona Petrovića, velikoga protivnika progona Židova i pravoslavaca, ubili su partizani, i to bez suđenja. Isto tako, u Biskupskom ordinarijatu u Mo-staru sklanjali su se neki Židovi. Kada je bilo suđenje biskupu dr. Petru Čuli, u njegovu obranu ovo nitko nije htio priznati.

Mostarski biskup Alojzije Mišić 18. kolovoza 1941. uputio je pismo nadbiskupu Alojziju Stepincu u kojemu, između ostaloga, piše:

9 Prepisano iz predmeta sa suđenja Krešimiru Krtaliću, u Okružnom sudu Mostar. Predmet je kasnije, u ratu 1991.-1995., s ostalim sudskim arhivom uništen ili negdje pohranjen.

10 Prepisano na temelju sudskih dokumenata koji su uništeni ili negdje sklonjeni.

Prilike u kojima živimo, sa svake su strane nezgodne. Umiješalo se svašta: mlado, nespremno, beziskusno i mjesto pameti i razbora - vatra, sila. Nametnici izdaju odredbe - i dok su novoobraćenici još u crkvi kod sv. mise, hvataju ih, staro, mlado, muško i žensko, gone kao roblje... do mala u masama u vječnost. Iza nekoliko godina svatko i svi osuđivat će ovakav nepromišljeni rad i djelovanje...¹¹

O nevoljama i progonima koje su podnosili Židovi i Srbi za vrijeme ustaškoga režima u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj govore mnogi dokumenti Svete Stolica te mnogo pisama nekolicine katoličkih biskupa iz toga doba protestirajući kod tadanjih vlasti protiv zla koje je bilo prisutno posvuda.¹²

Židovi iz Mostara ubijeni 1941.-1945. – prema knjizi *Spomenica Mostara 1941-1945. iz 1987. godine*:

1. Altarac (Leona) Armin, Ćibili, Mostar 1905. - Sušak 1944.
2. Altarac (Davida) Aron, Mostar 1937. - Rab 1944.
3. Altarac r. Konforti (Cevia) Blanka, Novi Pazar 1875. - Rab 1944.
4. Altarac (Avrama) Isak, Mostar 1888. - Lika 1943.
5. Altarac (Jakova) Leon, Dudo, Sarajevo 1887. - Trst 1944.
6. Altarac žena Davidova Rezika, Sarajevo 1911. - Trst 1944.
7. Altarac (Davida) Rifka, Mostar 1942. - Trst 1944.
8. Altarac (Leona) Rifka, Mostar 1912. - Rab 1944.
9. Altarac (Leona) Salamon, Milić, Mostar 1909. - Jasenovac 1944.
10. Altarac (Avrama) Sofija, Mostar 1889. - Lika 1943.
11. Danon (Zadika) Mošo, Mostar 1898. - Topusko 1944.
12. Fižbajn (Jozefa) Sofija, Mostar 1897. - Rab 1944.
13. Fliker r. Širc (Maksa) Ernestina, Mostar 1906. - Rab 1944.
14. Koen (Moše) Abo, Mostar 1892. - Lika 1944.
15. Koen (Moše) David, Bijeljina 1884. - Lika 1944.
16. Koen (Moše) Makso, Mostar 1882. - Split 1941.
17. Koen (Makse) Mario, Mostar 1917. - Split 1941.
18. Koen (Oskara) Mile, Mole, Mostar 1917. - Sosao (Italija) 1943.
19. Koen (Oskara) Nina, Mostar 1919. - Sosao (Italija) 1943.

¹¹ *Službeni vjesnik Zagrebačke nadbiskupije*, 32/1945., 19. studenoga, str. 26.

¹² Usp. KRIŠTO, Jure: *Sukob simbola*, Globus, Zagreb, 2001., osobito stranice 134-149.

20. Koen (Moše) Oskar, Mostar 1890. - Sosao (Italija) 1943.
21. Koen (žena Oskara) Zanina, Mostar 1898. - Sosao (Italija) 1943.
22. Kohen (žena Emila), ? ? - Lika 1944.
23. Kohen (Isaka) Emil, Mostar ? - Lika 1944.
24. Kon (*Filipa*)¹³ Elza, Mostar 1899. - Otočac 1944.
25. Kon (*Filipa*) Ilda, Mostar 1902. - Otočac 1944.
26. Kon (Filipa) Robert, Sisak 1881. - Otočac 1944.
27. Kon (Lorenca) Sarafina, Velika Kanjiža 1892. - Otočac 1944.
28. Konforti (Jakoba) *Vesna*, Mostar 1933. - Otočac 1944.
29. Konforti (Josefa) Aron Jakov, Mostar 1938. - Jasenovac 1944.
30. Konforti (Arona) Jakob, Mostar 1895. - ? 1941.
31. Konforti (Arona) Jozef, Čučo, Mostar 1905. - Jasenovac 1944.
32. Konforti (žena Jakoba)-*Minc*, Marta, Mostar 1904. - Otočac 1944.
33. Konforti (Arona) Vesna, Mostar 1930. - Brlog, Rab 1944.
34. Lajhner (Oskara) Gertruda, Osijek ? - ? 1944.
35. Lajnbeber (Štefana) Josip, Mostar 1896. - Mostar 1941.
36. Laufer (*Josipa*) Salamon, Termobazeg 1861. - Rab 1943.
37. Levi (Salamona) *ing.* Jakov, Sarajevo 1908. - Jasenovac 1941.
38. Maestro (Zadika) Sara, Mostar 1900. - Lika 1941.
39. Mandelbaum (Zigmunda Žige) Henrik, Henći, Nevesinje 1913. - Gospić 1941.
40. Mandelbaum (Lorenca) Malvina, Maksa, Mostar 1885. - Rab 1943.
41. Mandelbaum (Jozefa) *Sigmund*, Žiga, Brač 1883. - Rab 1943.
42. Širc (Makse) Berta, Mostar 1898.- Rab 1944.
43. Širc (udova Makse) Regina, Poljska 1870. - Rab 1944.
44. Švarc-Pečenik (Mendela) Hinko, Mostar 1903. - Hamburg 1944.

Iz ovoga popisa izostavljeni su poginuli koji su svrstani u partizanske borbe:

1. Altkorn (Abrahama) Herman, Hodža, Jagielusk, Poljska 1890. - Gospić?

¹³ Kosim slovima označena su imena koja ne stoje u *Spomenica Mostara 1941-1945.*, ali se za njih zna.

2. Bergman (Josipa) Alfred, Fredi, Mostarac, Lenc
3. Bergman (Josipa) dr. Berta
4. Danon (Zadika) Raphailo, Rafo "Admiral Togo"
5. Erlih (Simona) ing. Evald
6. Kon (Emila) Mihajlo
7. Levi (Alberta) Leon
8. Mandelbaum (Sigmunda) Oskar
9. Štern (Zigmunda) Leon.

Međutim, na spomeniku u židovskom groblju u Mostaru upisana su ova imena¹⁴:

1. Adler (Altarac) Blanka, 1889.-1942.
2. Alkalaj (Jozefa) Mordehaj, 1881.-1944.
3. Altarac (Moše) Albert, 1889.-1944.
4. Altarac (Alberta) Moric, 1914.-1944.
5. Altarac (Alberta) Erna, 1913.-1944.
6. Altarac (Jakoba) Mito, 1900.-1941.
7. Altarac (Jakoba) Estera, 1897.-1942.
8. Altarac (Jakoba) Salomon, 1902.-1941.
9. ***Altarac (Jakoba) Leon-Dudo, 1877.-1941.***
10. ***Altarac (Konforti) Blanka, 1875.-1944.***
11. ***Altarac (Leona) Armin-Ćibili, 1905.-1944.***
12. ***Altarac (Leona) Salamon-Mići, 1909.-1944.***
13. ***Altarac (Leona) Rifka, 1912.-1944.***
14. ***Altarac (Avrama) Isak, 1888.-1944.***
15. Altarac (ž. Isaka) Sofija, 1891.-1944.
16. Altarac (Isaka) Rifka, 1913.-1944.
17. Altarac (Rifke) Erna, ? -1944.
18. Altarac (Isaka) Moric, 1914.-1944.
19. ***Altarac (Alkalaj) Rozika, 1911.-1944.***
20. ***Altarac (Davida) Aron, 1937.-1944.***

¹⁴ Kosim i masnim slovima upisani su oni koji su obuhvaćeni *Spomenicom Mostara 1941-1945*. Ovaj je popis originalni prijepis sa spomenika u židovskom groblju u Mostaru. Popis je objavljivao i prije u nekim listovima, ali s nekim izmjenama. Usp. SERDAREVIĆ, Š. Z.: "Vječna zahvalnost žrtvama holokausta", u: *Most*, 108 (197), Mostar, 2006., str. 83-85.

21. Altarac (Davida) Rifka, 1942.-1944.
22. ***Altarac (Avrama) Sofija, 1889.-1943.***
23. Atijas (.....) Albert, 1904.-1944.
24. Atijas (Altarac) Bukica-Sara, 1906.-1944.
25. Atijas (Alberta) Rifka, 1943.-1944.
26. Atijas (Jakoba) Salamon, 1879.-1944.
27. ***Altkorn (Abrahama) Herman, 1890.-1941.***
28. Bachman (Peter) Johan, 1909.-1942.
29. ***Bergman (Josipa) dr. Berta, 1894.-1945.***
30. ***Danon (Zadika) Mošo, 1898.-1944.***
31. Finci (Rafe) Mojsije-Mošo, 1880.-1941.
32. Finci (Avram) Rifka, 1884.-1942.
33. Finci (Mojsija) Rafael, 1900.-1941.
34. Finci (Mojsija) Erna, 1911.-1942.
35. Finci (Mojsija) Klara, 1914.-1943.
36. Finci (.....) Roza, 1895.-1942.
37. ***Fižbajn (Jozefa) Sofija, 1897.-1944.***
38. Fliker (.....) Cica, 1919.-1944.
39. ***Fliker (Širc M.) Ernestina, 1906.-1944.***
40. Fliker (Miroslava) Mihajlo, 1932.-1944.
41. Fromer (Davida) Leopold, 1893.-1941.
42. Fromer (Davida) Žiga, 1896.-1941.
43. Gaon (.....) Rahela, 1876.-1941.
44. Grajf (Bernada) Ana, 1887.-1941.
45. Grajf (Širc) Nestika, 1916.-1941.
46. Grajf (Nestikin sin), 1936.-1941.
47. Jurković (Mandolfo F.) Emilija, 1911.-1944.
48. Jurković (Emilije dijete), ? -1942.
49. Kabiljo (.....) Albert-Jako, 1900.-1944.
50. Kabiljo (ž. Jake) Rahela, 1905.-1944.
51. Kabiljo (Alberta), dijete, 1930.-1944.
52. Kabiljo (Alberta) Mišo, 1932.-1945.
53. Kabiljo (Alberta) Saša, 1938.-1945.
54. Kabiljo (.....) dr. Salamon, 1893.-1941.

55. Kabiljo (.....) Rahela, 1896.-1941.
56. Kabiljo (Salomona) Albert, 1933.-1944.
57. Kabiljo (.....) Milka-Mirjam, 1900.-1945.
58. Kabiljo (.....) ing. ?, ?-1941.
59. Kabiljo (.....) Luna, 1872.-1942.
60. Katana (.....) Ester, 1907.-1941.
61. Koen (Moše) Albert-Abo, 1896.-1944.
62. *Koen (Moše) David, 1884.-1944.*
63. *Koen (Moše) Makso, 1882.-1945.*
64. *Koen (Makse) Mario-Lalo, 1917.-1945.*
65. Koen (Makse) Moric-Mošo, 1919.-1944.
66. Koen (Moše) Oskar, 1894.-1943.
67. *Koen (Benvenuti) Zanina, 1896.-1943.*
68. *Koen (Oskara) Mošo-Mole, 1917.-1943.*
69. *Koen (Oskara) Sarina-Nina, 1919.-1943.*
70. *Kohen (Isaka) Emil, ? -1944.*
71. *Kohen, žena Emila, ? -1944.*
72. Kohen (Mojsa) Roza, 1904.-1944.
73. *Kon (Filipa) Elza, 1899.-1944.*
74. *Kon (Filipa) Ida, 1902.-1944.*
75. *Kon (Filipa) Robert, 1881.-1944.*
76. *Kon (Böhm) Serafina, 1892.-1944.*
77. *Konforti (Arona) dr. Jakob, 1895.-1942.*
78. *Konforti (Minc) prof. Marta, 1904.-1944.*
79. *Konforti (Jakoba) Vesna, 1933.-1944.*
80. Konforti (Salomona) Jakob-Jako, 1902.-1944.
81. *Konforti (Arona) Jozef-Čučo, 1905.-1944.*
82. Konforti (.....) Regina, 1902.-1944.
83. Konforti (Jozefa) Aron, 1938.-1944.
84. *Konforti (Arona) Vesna, 1930.-1944.*
85. *Lajhner (ž. Oskara) Gertruda, ? -1944.*
86. *Laufer (Josipa) dr. Salamon, 1861.-1943.*
87. Laufer (Salamona) dr. Josip, 1884.-1941.
88. Laufer (Mandolfo) dr. Eliza, 1894.-1944.

89. Laufer (Salamona) dr. Mack, 1890.-1941.
90. **Levi (Salamona) ing. Jakob, 1908.-1941.**
91. **Levi (Salomona) Leon, 1884.-1942.**
92. Levi (Izidor) Morić-Mošo, 1888.-1942.
93. Mačoro (Samuela) Luna, 1870.-1944.
94. Maestro (.....) Rafael, 1906.-1941.
95. Maestro (Izidora) Sultana, 1876.-1942.
96. **Maestro (Danon Z.) Sara, 1902.-1944.**
97. Mandolfo (Rafaela) Flora, 1885.-1944.
98. Mandlofo (Rafael) Ida, 1900.-1941.
99. **Mandlbaum (Jozefa) Sigmund, 1883.-1943.**
100. **Mandlbaum (Böhm) Malvina, 1885.-1943.**
101. **Mandlbaum (Sigmunda) Henrih, 1913.-1941.**
102. Minc (.....) Nestika, 1884.-1944.
103. Montiljo (.....) Redica, 1858.-1941.
104. Papo (Gavre) Albert, 1906.-1941.
105. Papo (Salamona) Rikica, 1911.-1941.
106. Papo (Avrama) Haim, 1876.-1941.
107. Papo (Avrama) Avramko, 1883.-1941.
108. Papo (Josipa) Cana, 1918.-1941.
109. Papo (Avrama) Sarika, 1886.-1942.
110. Papo (Josipa) Albi, 1926.-1944.
111. Papo (.....) Roza, 1915.-1942.
112. Perera (Mordehaja) rabi David, 1898.-1942.
113. Perera (Avrama) Rifka, 1874.-1942.
114. Pinto (Isaka) Simha, 1898.-1941.
115. Romano (.....) Leon, 1898.-1944.
116. Romano (Konforti A.) Sara, 1900.-1944.
117. Romano (Leona) Berta, 1923.-1943.
118. Romano (Leona) Braco, 1925.-1943.
119. Romano (Mojso) Flora, 1901.-1943.
120. Romano (Avrama) Salamon, 1901.-1941.
121. Sajfert (Danon) Regina, 1913.-1942.
122. Salom (Šue) Blanka, 1898.-1941.

123. Salom (Šue) Izika, 1931.-1941.
124. Sigel (Miloša) Leon, 1921.-1941.
125. **Širc (ž. Mendele) Regina, 1870.-1944.**
126. **Širc (Mendele) Berta, 1898.-1944.**
127. **Švarc (Makse) Hinko, 1903.-1945.**
128. Trinki (Montiljo) Viktorija, 1878.-1942.
129. Weiss (Martina) Lavoslav, 1891.-1942.

Kao što se vidi, neslaganje je očigledno. U *Spomenici Mostara 1941-1945* poginulih je partizanskih boraca 9, dok su njih 44 žrtve rata, ukupno 53 osobe, a na spomeniku u židovskom groblju navodi se 129 žrtava rata i 8 partizanskih boraca, ukupno 137 osoba. Podatci očito nisu točni jer je prema izvješću policije Nezavisne Države Hrvatske od 16. listopada 1941. upućenom Velikoj župi Mostar tada u Mostaru živjelo 158 Židova, koji su i prije rata živjeli u Mostaru, i 58 Židova koji su pobjegli iz Sarajeva i drugih mjesta u Mostar gdje su bili zaštićeni od progona jer su ih Talijani štitili.

Prema podacima na spomeniku dolazimo do zaključka da je od 158 mostarskih Židova poginulo 137. A samo u dvjema obiteljima u Podhumu preživjelo je 10 osoba (Podhum 6 – Altkorni, majka i 4 kćeri i Podhum 15 – Levi, majka, dvije kćeri i dva sina).

Od travnja do početka lipnja 1941., tj. u vremenu kada je ustaški režim vršio progon Židova u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, od mostarskih Židova uhićena su samo trojica koja su bila označena kao komunisti. Ostale policija Nezavisne Države Hrvatske i ustaše nisu dirali. Zašto je to bilo tako, odgovor je dat u predmetu Okružnoga suda Mostar u sudenju šefu mostarske policije Krešimiru Krtaliću.¹⁵

I uza sve progone Židova u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (1941.-1945.), određeni broj Židova bio je u jedinicama NDH na vrlo visokim položajima. O tome se do najnovijih vremena znalo malo. U knjizi Vjenceslava Topalovića: *Srednja Bosna - ne zaboravimo Hrvatske žrtve 1941.-50./1991.-95.* navedeni su Židovi generali Nezavisne Države Hrvatske:¹⁶

15 Suden po članu 3, točka 3 i 14 Zakona o krivičnom djelu, K: 34/47 i 257/47.

16 TOPALOVIĆ, Vjenceslav: *Srednja Bosna - ne zaboravimo Hrvatske žrtve 1941.-50./1991.-95.*, Hrvatski informativni centar, Zagreb, 2001., str. 70.

1. Alabanda Hinko
2. Aleman vitez Ladislav
3. Angeli Edgar
4. Balley Emanuel
5. Čuš Oton
6. Fritz Julijo
7. Gamberger Josip
8. Halla pl. Ferdinand
9. Helbich Dragutin
10. Isser Djuro
11. Kirchbaum Oskar
12. Kraus-Tudić Rudolf
13. Kubin Rikard
14. Metzger vitez Josip
15. Miesler Milan
16. Praunsperger pl. dr. Milan
17. Resch Julio
18. Rumler Dragutin
19. Sach Julio
20. Simonović Julio
21. Steinfel vitez Nikola
22. Šarnbek Ivan
23. Šnur vitez Ivo
24. Šolc (Scholtz) Josip
25. Tartaglia Kvintijan
26. Wanner Rudolf
27. Zgaga vitez Mirko
28. Zorn Božidar.

Bilo je Židova koji su u logorima vršili razne poslove. O tome svjedoče razni sačuvani dokumenti, a jedan od tih primjera naveo je Đorđe Miliša u knjizi *U mučilištu - paklu. Jasenovac*:

Kad su u pakao dopremene mase Cigana, odmah su pretraživani kao i svi zatočnici, i tom (su) zgodom pronađene već(e) količine zlata. U

vezi s time određeno je šestorici zatočenika iz logorske pisarne, da još jednom temeljito pretraže Cigane, sve vrednosti oduzmu i predadnu zapovjedništvu. Tu grupu sačinjavala su šestorica Židova, među kojima i sam logornik Bruno Diamantstein sa svojim zamjenikom Pajtašom, sinom zagrebačkog trgovca. Služeći se povlasticom logornika da ponekad poslom iziđu iz pakla, namjeravali su jedan dio zadržanog zlata prebaciti vani. Uhvaćeni na djelu, kažnjeni su smrću, i jednom po jednom Majstorović - fra Filipović odapeo (je) hitac u zatiljak...¹⁷

Zaključak

Neki od dokumenata i činjenica iznesenih u ovome radu mogu, čini se, poslužiti kao argumenti za razbijanje određenih predrasuda i pogrešnih navoda. Budući da se povijest ovih prostora najčešće pisala tendenciozno, odnosno jednostrano, svijet oko nas prikazivan je u crno-bijeloj slici. Kako iz svakidašnjega života znamo da gotovo ništa nije u toj crno-bijeloj formi, i ovdje se možemo uvjeriti da je svijet ponešto drukčiji nego što ga ljudi ponekad prikazuju. U tim prikazima obično su “naši momci” sama dobrota i zakon, a “njihovi dečki” sama su zloća i bezakonnje. Vidimo da ipak nije tako. Zato bi i ovoj temi, kao i ostalim manjim ili većim pitanjima iz naše bliže ili daljnje prošlosti, valjalo pristupiti po onoj klasičnoj – “sine ira et studio”, trijezne glave, bez predrasuda i s iskrenom željom da tragamo za jedinom istinom, jer dvije različite istine o jednom predmetu ne mogu postojati, one su protuslovlje. Samo će se istinoljubivim istraživanjem moći ispraviti nečija maštanja i pogrešna povijesna tumačenja.

Izvori i literatura

a) Neobjavljeni izvori

- Arhiv Hercegovine, Mostar, UD/K 40-2268.
- Arhiv Hercegovine, Mostar, UD/K 40-2260.

¹⁷ MILIŠA, Đorđe: *U mučilištu - paklu. Jasenovac*, vlastita naklada, Zagreb, 1955., str. 125.

b) Literatura

- HADŽISELIMOVIĆ, Omer: "Mostar u britanskim putopisima 19. stoljeća", u: *Most*, 73-74, Mostar, 1988., str. 99-107.
- ISAIĆ, Vladimir: *Put prognanih od Mostara do Raba 1942.-1943.*, Split, 2003.
- KRIŠTO, Jure: *Sukob simbola*, Globus, Zagreb, 2001.
- MILIŠA, Đorđe: *U mučilištu - paklu. Jasenovac*, vlastita naklada, Zagreb, 1955.
- SERDAREVIĆ, Šemsudin Zlatko: "Jevrejski kulturni centar sa sinagogom uskoro stvarnost", u: *Most*, 107 (196), Mostar, 2006., str. 75-76.
- ISTI: "Vječna zahvalnost žrtvama holokausta", u: *Most*, 108 (197), Mostar, 2006., str. 83-85.
- *Službeni vjesnik Zagrebačke nadbiskupije*, 32/1945., 19. studenoga, str. 26.
- *Spomenica Mostara 1941-1945*, Skupština opštine Mostar, Mostar, 1987.
- TOPALLOVIĆ, Vjenceslav: *Srednja Bosna – ne zaboravimo Hrvatske žrtve 1941.-50./1991.-95.*, Hrvatski informativni centar, Zagreb, 2001.

JEWS IN MOSTAR

(Contribution to truth and clearness)

Summary

The article gives a short overview of the Jewish presence in Mostar from the middle of the 19th century till today. The quintessence of this topic is suffering of Jews in the Independent State of Croatia in this area. The article warns of many flat assessments of different authors who have been writing about this topic. This text brings different lists of Jews which reveal a real presence of this national and religious community in Mostar and its suffering in the hard times of the Second World War. Therefore this text has a pretension to correct past incorrect lists of Jews in Mostar.

Key words: Jew, Mostar, camp, partisan, ustasha.